ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR IJODI VA TURKMAN MUMTOZ ADABIYOTI: G‘OYAVIY-BADIIY MUSHTARAKLIKLAR

Jepbarova Sayat
Jumasheva Amangul
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur ijodining turkman adabiyotshunosligida o‘rganilishi, adabiy merosining turkman mumtoz adabiyoti bilan aloqalari tahlil qilingan. Shuningdek, Bobur, Maxtumquli Firog‘iy ijodidagi g‘oyaviy-badiiy mushtarakliklar qiyosiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: adabiyotshunoslik, yozuvchi, she’r, g‘oyaviy-badiiy mushtaraklik, mumtoz adabiyot, adabiy aloqalar, shoir

THE WORKS OF ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR AND CLASSICAL TURKMEN LITERATURE: IDEOLOGICAL AND ARTISTIC COMMONALITIES

Jepbarova Sayat
Jumasheva Amangul
Karakalpak State University named after Berdaq

Abstract: This article analyzes the study of Zahiriddin Muhammad Babur’s works within the context of Turkmen literary scholarship, as well as the connections between his literary legacy and classical Turkmen literature. Furthermore, it provides a comparative examination of the ideological and artistic commonalities found in the works of Babur and Mahtumquli Firoghi.

Keywords: literary scholarship, writer, poem, ideological and artistic commonalities, classical literature, literary connections, poet

Turkiy xalqlar adabiyoti ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan boy ma’naviy merosga ega. Ushbu merosning rivojlanishida turli tarixiy davrlarda yashab ijod qilgan mutafakkirlar, shoirlar, olimlar va davlat arboblarining o‘rni beqiyosdir. Ularning ilmiy, badiiy va tarixiy asarlari nafaqat muayyan xalqning madaniy taraqqiyotini, balki boshqa xalqlar adabiyoti va ma’naviy hayotining rivojlanishini ham o‘rganishda muhim manba vazifasini bajaradi. Shu jihatdan, Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiy merosining turkiy xalqlar, jumladan, turkman adabiyoti va adabiyotshunosligida tutgan o‘rnini tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bobur ijodining o‘ziga xos xususiyati shundaki, uning asarlarida shaxsiy kechinmalar,

(cc) BY

tarixiy voqealar, ijtimoiy munosabatlar, tabiat manzaralari va inson xarakteriga oid kuzatishlar o‘zaro uyg‘unlashgan. Shoirning lirik asarlarida inson ruhiyati, muhabbat, vafo, hayotning o‘tkinchiligi va ma’naviy kamolot masalalari badiiy ifodasini topgan. «Boburnoma»da esa muallifning hayotiy tajribasi, tarixiy voqelikni idrok etishi va kuzatuvchanligi keng namoyon bo‘ladi. Shu sababli Bobur merosi nafaqat o‘zbek adabiyoti, balki boshqa turkiy xalqlar adabiyotini qiyosiy o‘rganish uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi Zahiriddin Muhammad Bobur adabiy merosining turkman adabiyotshunosligida o‘rganilish jarayonini yoritish, shoir asarlarining turkman tilida nashr etilishi bilan bog‘liq ma’lumotlarni tahlil qilish hamda uning ijodiy merosining turkman adabiy muhitidagi ilmiy ahamiyatini aniqlashdan iborat. Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonda tug‘ilgan. Uning otasi Umarshayx Mirzo Farg‘ona hukmdori, onasi Qutlug‘ Nigorxonim esa mo‘g‘ul xonlari sulolasiga mansub bo‘lgan. Bobur temuriylar sulolasining vakili sifatida yoshligidan siyosiy hayot, davlat boshqaruvi va harbiy faoliyat bilan bog‘liq murakkab jarayonlar ichida voyaga yetgan. U yoshligidan ilm-fan, tarix, adabiyot va she’riyatga qiziqish bildirgan hamda o‘z davrining ma’naviy muhitidan bahramand bo‘lgan.

Boburning hayoti siyosiy kurashlar, harbiy yurishlar va yangi davlat barpo etish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq kechgan. Biroq uning faoliyatini faqat hukmdor va sarkarda sifatida baholash yetarli emas. Bobur o‘z davrining yetuk adabiy siymosi bo‘lib, turkiy tilda yaratilgan badiiy asarlari orqali mumtoz adabiyot taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Uning she’rlari tilining ravonligi, fikrning samimiyligi, obrazlarning tabiiyligi va hayotiy kuzatishlarning teranligi bilan ajralib turadi. Bobur ijodiy merosining muhim qismini «Boburnoma», «Devon», «Mubayyin» va «Aruz risolasi» kabi asarlar tashkil etadi. Ushbu asarlar mazmuni, janri va ilmiy-badiiy xususiyatlariga ko‘ra bir-biridan farq qilsa-da, ularni muallifning keng dunyoqarashi, bilim doirasi va badiiy tafakkuri birlashtirib turadi. «Boburnoma» tarixiy-memuar asar sifatida XV asr oxiri va XVI asr boshlaridagi Markaziy Osiyo, Afg‘oniston hamda Hindistonning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotini o‘rganishda qimmatli manbadir. Asarda muallif o‘zi ishtirok etgan voqealarni bayon qilish bilan birga, turli hududlarning geografik xususiyatlari, tabiati, aholisi, urf-odatlari va tarixiy shaxslari haqida ham ma’lumot beradi. Akademik V.V.Bartold ta’kidlaganidek, «Boburnoma nafaqat XV asrdagi siyosiy kurashlarning hujjati, balki o‘sha davrdan buyon turkiy tildagi mumtoz nasrning e’tirof etilgan namunasi sifatida ham o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda»[1]. Shu nuqtayi nazardan, «Boburnoma»ni adabiyotshunoslikka oid asar sifatida ham baholash mumkin. Chunki unda adabiyotshunoslarga doir ma’lumotlarning keltirilishi, yozuvchi va shoirlar ijodining tahlil qilinishi hamda ularning asarlariga baho berilishi mazkur asarning adabiyotshunoslik uchun ham muhim manba ekanligini ko‘rsatadi.

[1] Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma, Toshkent, 2008. 8 sah.

(cc) BY

Muallifning voqealarga munosabati, o‘z xatolarini ham yashirmasdan qayd etishi va kuzatishlarini aniq ifodalashi asarning tarixiy hamda badiiy qimmatini oshiradi. Boburning «Devon»i esa shoirning lirik tafakkuri, estetik qarashlari va ruhiy kechinmalarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Undagi she’rlarda muhabbat, ayriliq, sadoqat, insoniy fazilatlar, hayot va zamon haqidagi mulohazalar badiiy ifodasini topgan. Shoirning poetik mahorati, so‘z tanlash usuli, obrazlar tizimi va an’anaviy badiiy vositalardan foydalanishi uning o‘zbek mumtoz she’riyati tarixidagi mavqeini belgilovchi muhim omillardandir. Bobur merosining ko‘p qirraliligi uni turli ilmiy yo‘nalishlar doirasida tadqiq etish imkonini beradi. Uning tarixiy asarlari muayyan davr voqeligini anglashga xizmat qilsa, lirik merosi shoirning badiiy tafakkuri, estetik qarashlari va inson haqidagi tasavvurlarini yoritadi. Turkiy xalqlar o‘rtasidagi tarixiy, madaniy va adabiy aloqalar mumtoz adabiyot namunalarining turli hududlarda tarqalishi va qayta o‘rganilishiga zamin yaratgan. Bobur ijodining turkman adabiy muhitida o‘rganilishi ham ana shu keng madaniy munosabatlar doirasida tahlil qilinishi lozim. Bunda shoir asarlarining tarjimasi, nashr etilishi, ilmiy sharhlanishi va turkman kitobxonlariga yetkazilishi alohida ahamiyatga ega. Bobur ijodining eng qimmatli asarlari jamlangan to‘plam «Devon» hisoblanadi. «Devon»da jamiyat, axloq, muhabbat va tabiat bilan bog‘liq she’rlar asosiy o‘rin egallaydi. Ushbu devon «Mizon ul-avzon» nomi bilan ham ataladi.

Damganyda ýörgen ussat Nowaýy,
«Çar diwany», «Perhat-Şirin» zybaýy,
Zahyreddin Babyr «Mizan-öwzany»
Gaşlaryna baryp, men Mejnun bolsam[2]

Turkman xalqining dono shoiri Maxtumquli Firog‘iy Zahiriddin Muhammad Bobur nomini hurmat bilan tilga oladi, uning hayotga bo‘lgan qarashlari va so‘z san’atidagi mahoratini faxr bilan e’tirof etadi. Bobur ijodini turkman adabiyotshunosligi nuqtayi nazaridan o‘rganishda, avvalo, shoirning asarlari turkman tilida qanday nashr etilgani va mazkur nashrlarning ilmiy-adabiy ahamiyatini aniqlash zarur. Maqolada keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, Boburning «Devon»i 2005-yilda Ashxobod shahridagi «Miras» nashriyotida turkman tilida alohida kitob shaklida chop etilgan. Nashrni tayyorlashda turkman adabiyotshunosi Rahimammet Kervenov ishtirok etgani qayd etiladi. Ushbu nashr haqidagi ma’lumotlar bibliografik manbalar asosida tekshirilishi lozim, chunki uning matni, tarjima xususiyatlari va ilmiy apparati Bobur ijodining turkman adabiy muhitida o‘zlashtirilishini baholash uchun muhimdir. Mazkur nashrning ahamiyati, eng avvalo, Bobur lirikasini turkman tilida o‘qish va o‘rganish imkoniyatini kengaytirgani bilan belgilanadi. Mumtoz she’riyat namunalarini boshqa tilga tarjima qilish jarayonida nafaqat mazmunni, balki poetik obrazlar, ramzlar, badiiy ifoda vositalari va she’riy ohangni ham qayta yaratish talab

[2] Magtymguly. Saýlanan eserler, 1 jilt.- Aşgabat, 1983, 67 sah.

(cc) BY

etiladi. Shu bois Bobur «Devon»ining turkman tilidagi nashrini o‘rganishda tarjimaning lug‘aviy aniqligi bilan bir qatorda, uning badiiy-estetik xususiyatlarini ham tahlil qilish muhimdir. Bobur ijodining turkman adabiyotshunosligidagi o‘rganilishiga oid ma’lumotlar orasida B. Yujelning «Bobur “Devon”idagi masnaviylar» nomli maqolasi ham tilga olinadi. Maqola haqidagi dastlabki ma’lumotlarda uning 2016-yilda Ashxobodda «Miras» jurnalida turkman tilida nashr etilgani ko‘rsatilgan. Ushbu tadqiqot Bobur ijodining muayyan janriy xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. Biroq maqolaning to‘liq bibliografik ma’lumotlari, tahlil doirasi va xulosalarini aniqlash uchun asl nashrga murojaat qilish zarur. Bobur asarlarining boshqa tillarda nashr etilishi ham uning xalqaro adabiy meros sifatidagi mavqeini ko‘rsatadi. Jumladan, «Bobur Devoni» nomi bilan Anqarada 1995-yilda nashr qilingan kitob hamda «Le Livre de Babur» nomi bilan Parijda 1985-yilda chop etilgan nashr haqidagi ma’lumotlar maqolada keltirilgan. Bunday nashrlarni qiyosiy o‘rganish Bobur merosining turli adabiy muhitlarda talqin qilinishi, tarjima an’analari va ilmiy qabul qilinishini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, nashrlarning nomi, tili, tayyorlovchisi va bibliografik tavsifi tegishli kataloglar asosida aniqlashtirilishi kerak. Turkman adabiyotshunosligida Bobur ijodini o‘rganishning yana bir muhim yo‘nalishi shoir asarlarining janriy va poetik xususiyatlarini tahlil qilish bilan bog‘liq. Xususan, uning g‘azal va boshqa lirik janrlardagi asarlarida qo‘llangan badiiy san’atlar, ramziy obrazlar, an’anaviy poetik motivlar va inson ruhiyatini ifodalash usullarini turkman mumtoz she’riyati namunalari bilan qiyoslash mumkin. Bunday yondashuv ikki xalq adabiyotidagi mushtarak jihatlar bilan bir qatorda, har bir milliy adabiyotning o‘ziga xos xususiyatlarini ham aniqlashga xizmat qiladi. Qiyosiy tahlilda umumturkiy adabiy an’analar, mumtoz she’riyatning janr xususiyatlari, obrazlar tizimi va badiiy tafakkur tamoyillariga e’tibor qaratish lozim. Bunda o‘xshashliklarni bevosita ta’sir natijasi sifatida baholashdan oldin, ularning tarixiy va adabiy asoslarini aniqlash zarur. Chunki turkiy xalqlar adabiyotidagi mushtarak motivlar umumiy madaniy meros, diniy-falsafiy qarashlar va uzoq tarixiy aloqalar bilan ham izohlanishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, Bobur ijodining turkman adabiyotshunosligida o‘rganilishini faqat asarlarning tarjimasi va nashri bilan cheklab bo‘lmaydi. Mazkur jarayon shoir merosining yangi adabiy muhitda talqin qilinishi, uning poetik xususiyatlarini anglash va boshqa turkiy xalqlar adabiyoti bilan qiyosiy tadqiq etishni ham qamrab oladi. Bobur «Devon»ining turkman tilida nashr etilishi shoir lirik merosini turkman kitobxonlariga yetkazish va uni milliy adabiy-ilmiy muhitda o‘rganish nuqtayi nazaridan muhim hodisa sifatida baholanishi mumkin. Biroq ushbu nashrning ilmiy ahamiyatini to‘liq aniqlash uchun undagi she’rlarning tarkibi, tarjima tamoyillari, matnni tayyorlash usuli va izohlar tizimini alohida tadqiq etish talab etiladi. Bobur lirikasining asosiy xususiyatlaridan biri shoirning shaxsiy kechinmalari bilan hayotiy kuzatishlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikdir. Uning she’rlarida muhabbat va ayriliq,

(cc) BY

sadoqat va hijron, insoniy fazilatlar va hayotning murakkabliklari o‘zaro uyg‘unlashadi. Shoir ko‘pincha an’anaviy mumtoz obrazlardan foydalanadi, biroq bu obrazlarni shaxsiy tajribasi va o‘ziga xos ruhiy kechinmalari bilan boyitadi. Bobur she’riyatini turkman tiliga o‘girishda mazkur xususiyatlarni saqlash muhim vazifa hisoblanadi. Tarjimon bir tomondan asl matndagi ma’no va obrazlar tizimini aniq yetkazishi, ikkinchi tomondan esa turkman tilining tabiiy ifoda imkoniyatlaridan foydalanishi kerak. Ayniqsa, aruz vazni, qofiya, radif, so‘z o‘yinlari va mumtoz she’riyatga xos ko‘pma’nolilik tarjima jarayonida alohida e’tibor talab etadi. Shu sababli Bobur «Devon»ining turkman tilidagi nashrini o‘rganishda tarjima matnini asl nusxa bilan qiyoslash, badiiy vositalarning qayta yaratilish darajasini aniqlash va tarjimonning individual yondashuvini baholash muhim ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qoladi. Bunday tahlil shoir ijodining turkman adabiy muhitida qabul qilinish mexanizmlarini chuqurroq anglashga imkon beradi. Mazkur masalaning yana bir jihati Bobur ijodining ta’lim va ilmiy tadqiqot jarayonlaridagi ahamiyatidir. Shoirning tarixiy va badiiy merosini turli turkiy xalqlar adabiyoti bilan qiyoslab o‘rganish talabalar va tadqiqotchilarning adabiy-tarixiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bobur asarlari orqali tarixiy voqelikning badiiy talqini, shaxs va jamiyat munosabatlari, milliy qadriyatlar hamda umuminsoniy tushunchalarning adabiyotda ifodalanishini tahlil qilish mumkin. Demak, Bobur «Devon»ining turkman tilidagi nashri faqat tarjima mahsuli sifatida emas, balki ikki xalq o‘rtasidagi adabiy aloqalarni o‘rganish uchun muhim manba sifatida ham e’tiborga loyiqdir[3]. Uning matni va tarjima xususiyatlarini chuqur tahlil qilish Bobur ijodining turkman adabiyotshunosligidagi o‘rni haqida yanada asosli xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Bobur ijodining turkman adabiyotshunosligida o‘rganilishi shoir asarlarining turkman tilida nashr etilishi, ularning ilmiy tahlil qilinishi va turkman adabiy muhiti bilan qiyosiy aloqalarini aniqlash jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq.

Xususan, «Devon»ning turkman tilidagi nashri va Bobur masnaviylariga bag‘ishlangan tadqiqotlar ushbu yo‘nalishning muhim jihatlari sifatida e’tiborga loyiq. Shu bilan birga, mavjud nashr va tadqiqotlar haqidagi bibliografik ma’lumotlarni aniqlashtirish, turkman tilidagi tarjimalarni asl matn bilan qiyoslash hamda Bobur she’riyatining poetik xususiyatlarini turkman mumtoz adabiyoti namunalari bilan ilmiy asosda tahlil qilish zarur. Bu kabi tadqiqotlar Bobur merosining turkiy xalqlar adabiyotidagi o‘rnini yanada chuqurroq anglash, adabiy aloqalar tarixini yoritish va qiyosiy adabiyotshunoslikning nazariy-amaliy imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma, Toshkent, 2008. 8 sah.

[3] Kürenow R. “Babyrnama” hakynda söz. Esger gazeti, 2015-nji ýylyň 12-nji mart.

(cc) BY

2. Zahyreddin Muhammet Babyr «Diwan». Neşiri taýýarlan Rahymmämmet Kürenow. Aşgabat, «Ylym» neşiryaty, 2021.

3. Magtymguly. Saýlanan eserler, 1 jilt. Aşgabat, 1983.

4. Yujel, B. «Bobur “Devon”idagi masnaviylar». Miras jurnali, Ashxobod, 2016.

5. Zahiriddin Muhammad Bobur. Aruz risolasi. Qo‘lyozma manba. Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyi fondi, № 103.

6. Бобур Захириддин Мухаммед. Бобур шеъритидан. Тошкент, Фан, 1982.

7. Очилов Э. Захириддин Мухаммад Бобур. Тошкент «O’zbekiston», 2013.

8. Kürenow R. “Babyrnama” hakynda söz. Esger gazeti, 2015-nji ýylyň 12-nji mart.

(cc) BY